

COVID-19 Pandemisinin Turizm Endüstrisine Olumlu Etkilerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma

A Research on the Determination of the Positive Effects of the COVID-19 Pandemic on the Tourism Industry

Doktora Öğrencisi Vildan TÜYSÜZ¹ Prof. Dr. Mehmet SARIŞIK²

Öz

Bu araştırmanın temel amacı COVID-19 pandemisinin turizm endüstrisine olası olumlu etkilerini tespit etmektir. Bu amaçla çalışma kapsamında alanyazın taraması yapılarak COVID-19 pandemisinin olumlu ve olumsuz etkileri belirlenmiştir. Daha sonra nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılarak Marmara bölgesinde faaliyet gösteren 25 işletmenin yöneticisi ya da sahibiyile 6 temel sorudan oluşan yarı yapılandırılmış mülakat formu ile verilerin toplanması sağlanmıştır. Araştırma sonucunda COVID-19 pandemisinin çoğunlukla ekonomik etkilerinin olumsuz olarak değerlendirildiği, fiziksel çevre ve sosyal ilişkileri geliştirmesi bakımından olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. COVID-19 pandemisinin turizm işletmelerine yeni iş imkânı sağlamak, işletme içerisinde yenilikler yapmak, enerji tasarrufu sağlamak ve gıda israfını önlemek, işletme maliyetlerini azaltmak, tecrübe kazanmak, yeni çalışma modeli geliştirmek ve e-ticaret anlayışının gelişmesi gibi konularda olumlu etkileri olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Salgın hastalıklar, turizm endüstrisi, COVID-19

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The main purpose of this research is to determine the potential positive effects of the COVID-19 pandemic on the tourism industry. For this purpose, the positive and negative effects of the COVID-19 pandemic were determined by scanning the literature within the scope of the study. Then, using qualitative research methods, data was collected with a semi-structured interview form consisting of 6 basic questions with the managers and owners of 25 businesses operating in the Marmara region. As a result of the research, it was concluded that the economic effects of the COVID-19 pandemic were mostly evaluated as negative, and that it had positive effects in terms of improving the physical environment and social relations. It has been determined that the COVID-19 pandemic has positive effects on tourism businesses such as providing new job opportunities, making innovations within the business, saving energy and preventing food waste, reducing operating costs, gaining experience, developing a new working model and developing e-commerce has been found.

Keywords: Epidemics, tourism industry, COVID-19

Paper Type: Research

Giriş

Bilindiği gibi 2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi diğer lokal salgınların aksine tüm dünyayı etkisi altına almıştır. COVID-19 pandemisi 11 Mart 2020 tarihi itibarıyla COVID-19 Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın olarak ilan edilmiştir (Durgun Kaygısız, 2021, s. 80). Ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısını etkileyen bu pandemi turizm endüstrisi bileşenleri üzerinde de büyük etkiler oluşturmuştur (Kıvılcım, 2020, s. 17).

¹Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, vildansarica.75@gmail.com

²Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, msarişik@subu.edu.tr

Atf için (to cite): Tüysüz, V. ve Sarışık, M. (2024). COVID-19 pandemisinin turizm endüstrisine olumlu etkilerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 363-384.

Pandeminin ortaya çıktığı dönemlerde yapılan araştırmalar incelendiğinde birçok uzman görüşün COVID-19 salgın dönemi ve sonrasında yaşanan gelişmeler konusunda köklü bir değişimin olacağından ve “yeni bir çağ” ya da “yeni bir dünya” kurulacağından söz ettiği görülmektedir (Budak ve Korkmaz, 2020, s. 75; Özkoçak vd., 2020, s. 1193; Akyol, 2020, s. 113).

Sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen çalışmalarda kriz olarak nitelendirilen deprem, yangın, sel vb. doğal afetler, savaş ve terör faaliyetleri, salgın hastalıklar gibi konular genellikle ülkeleri ve küresel alanda toplumları olumsuz olarak etkileyen olaylar olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda ilgili alanyazında gerçekleştirilen farklı çalışmalarda da genellikle olumsuz etkilerin üzerinde durulmuştur (Göçen vd., 2011, s. 494; Akar, 2013, s. 186; Çakmak vd., 2018, s. 89; Yavuz ve Dikmen, 2015, s. 305; Popp, 2006, s. 61; Rosselló, vd., 2020; Minielly vd., 2020, s. 960). Ancak ilgili yazın incelendiğinde yaşanan bu olumsuz olayların ekonomi, sosyal ve fiziki çevreye birtakım olumlu etkileri olduğu da dikkat çekmektedir (Peterson ve Belenchia, 2014, s. 49; Aslan ve Damar, 2020, s. 38; Aktürk ve Albeni, 2002, s. 8-9; Görgülü Arı ve Hayır Kanat, 2020, s. 477; Muştı vd., 2020, s. 163; Nar, 2020, s. 376; İslam ve Rume, 2020; Zambrano-Monserrate vd., 2020; Çam, 2020, s. 75; Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020, s. 3; Yurtsever, 2020, s. 1611; Karadeniz vd., 2020, s. 3123; Akyol, 2020, s. 119; Sürme, 2020, s. 40-44; Özaltın Türker ve Ertürk, 2020, s. 95; Aydın ve Doğan, 2020, s. 110; Kıvılcım, 2020, s. 24; Chiranjib, 2020, s. 2; Briciu vd. 2020, s. 25; Menegaki, 2020; Jribi vd. 2020, s. 17; Daysal ve Demirbaş, 2020, s. 259; Dündar vd., 2020, s. 3790). Bunlardan birisi de salgın hastalıklardır. Bu çalışmada pandemi olarak kabul edilen COVID-19’un turizm işletmelerine yönelik olumlu etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilgili alanyazın taranarak COVID-19 pandemisinin fiziksel, sosyal ve ekonomik etkileri incelenmiştir. Çalışma turizm işletmelerine gelecekte bu tür krizlerin yaşanması durumunda alabilecekleri önlemleri sunma ve konuya ilişkin farklı bir bakış açısı ortaya koyma açısından önemlidir. Aynı zamanda araştırmacılara salgın hastalıkların veya yaşanabilecek diğer krizlerin turizm endüstrisine etkileri konusunda farklı bir açıdan bakmaları da sağlanabilecektir.

1. Salgın Hastalıklar

TDK’da epidemi, salgın hastalık anlamına gelmektedir (TDK, 2022). Fakat bu salgın hastalık dünya çapında ya da bir kıtayı etkileyecek düzeyde ise “pandemi” olarak adlandırılmaktadır. Bu terim Yunanca kökenli olan “pan” (hepsi, herkes) ve “demos” (halk) sözlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Maital ve Barzani, 2020, s. 2; Benli, 2021, s. 7; Parıldar, 2020, s. 19-26). Salgın hastalıklar, topluluk halinde yaşayan insanların yerleşik düzene geçmesiyle ortaya çıkmıştır. Salgın hastalıklar tarihi incelendiğinde köklerinin çok eskiye dayandığı görülmektedir. Geçmiş avcı ve toplayıcı döneme kadar uzanan salgın hastalıklar, insanların av hayvanlarının etlerini yemesi sonucu ortaya çıkan parazitlerin bulaşmasıyla ilk defa kendini göstermiştir. Fakat bu dönemde insanların hastalığı başka birine bulaştırma olasılığı oldukça düşüktür. Bunun nedeni olarak insanların sürekli göç halinde yaşamaları ve nüfuslarının kalabalık olmamaları gösterilmektedir. Bu durum insanın sosyal varlık olmasıyla da ilişkilendirilebilir (Özdere Sözer, 2021, s. 7).

Bulaşıcı özelliği olan salgın, bir kıtadan başka bir kıtaya veya bir ülkeden başka bir ülkeye yayılabilmektedir. Tarihsel açıdan incelendiğinde salgınların genellikle ticaret aracılığıyla dünya geneline yayıldığı dikkat çekmektedir (Öner, 2021, s. 3). Bölgesel çatışmalar, gelir dağılımındaki eşitsizlik, yaşam tarzındaki değişiklikler de salgın hastalıkların yayılmasına zemin hazırlamıştır (Ünlü ve Çiçek, 2021, s. 102). M.Ö. 14. yy.’da ortaya çıkan ve kayıtlara geçen ilk salgın hastalık olan veba 20 yıl kadar sürmüştür. Hitit uygarlığı döneminde yazılan kitabelerden veba salgını verilerine ulaşılmıştır (Yolun, 2012, s. 23). Virüsler kendi kendine yaşayan canlılar olmamalarından dolayı yaşamlarını sürdürebilmek için başka bir canlıya ihtiyaç duymakta ve etkileri yeryüzünden kolayca silinmediği için 1000 yıla kadar yaşamlarını sürdürebilmektedir (Göktürk, 2021, s. 5). Birçok salgın hastalık insanlık tarihi boyunca ortaya çıkmıştır. Bu hastalıkları M. Ö. ve M. S. olarak ikiye ayırmak mümkündür. Milattan önce

olduğu söylenen salgın hastalıklar hakkındaki bilgilere bazı yazılı metinler ve sözlü anlatımlardan ulaşılmaktadır (Aksun, 2021, s. 9). Günümüzde ise göçmenler ve mülteciler dâhil nüfus hareketleri, kontrolsüz ve rastgele şehirleşme, arazilerin kullanım şekillerindeki değişiklikler, iklimsel ve çevreyle ilgili değişiklikler hastalıkların yayılmasına ön ayak olmaktadır (Ünlü ve Çiçek: 2021, s. 102). Tablo 1’de en önemli salgınlar ve ortaya çıkardığı kayıplar kronoloji sırasına göre sunulmuştur.

Tablo 1. M.Ö ve M.S. İnsanlık tarihinde kayda geçmiş önemli salgınlar ve kayıplar

Tarih	Hastalık adı	Tahmini hayatını kaybeden kişi sayısı
M.Ö. 1381-1380	Hitit Medeniyeti-II. Mürşili Dönemi	Bilinmiyor
M.Ö. 430	Büyük Atina salgını	75.000-100.000
M.S. 165-180	Antonion Vebası	5 milyon civarı
M.S. 541-542	Justinian vebası	30-50 milyon civarı
M.S. 735-737	Çiçek hastalığı (Japonya)	1 milyon
M.S. 1348-1351	Avrupa’da “Kara Ölüm” adı verilen veba salgını	200 milyon civarı
1520 ve sonrası	Çiçek hastalığı	56 milyon
1800’lerin sonları	Sarıhumma (ABD)	100.000-150.000
1817-1923	Kolera pandemisi (6 kere)	1 milyondan fazla
1889-1890	Rus gribi (H2N2)	1 milyon
1918-1920	İspanyol gribi-100 milyon civarı	40-50 milyon (100 milyona kadar olduğunu söyleyen kaynaklar vardır.)
1957-1958	Asya Gribi	1,1 milyon
1968-1970	Hong Kong gribi	1 milyon
1981’den günümüze	HIV/AIDS	25-35 milyon
2009-2010	Domuz gribi	200.000
2002-2003	SARS	770
2014-2016	Ebola	11.000
2015’ten günümüze	MERS	850
2019 ve sonrası	COVID-19	7 Eylül 2022 itibariyle toplam ölüm sayısı: 6.482.338 (WHO, 2022)

Kaynak: Aksun, 2021, s. 9-10; Parıldar, 2020, s. 19-26; Lapan, 2020; Armağan vd., 2020; Karakuş, 2018; Aslan, 2020; Akurgal, 2005, s. 85; Alfani & Murphy, 2017, s. 316-317.

2. COVID-19’un Olumsuz Etkileri

Salgın hastalıkların ilk aşamada etkilerinin tahmin edilememesi insanlarda panik ve korku yaratmaktadır. Buna bağlı olarak insanlar salgından kaçınma ve korunma davranışını sergilemektedir. Risk altında olmak ise güven ve umut duygusuna önemli zararlar vermektedir. Kaygı ve korku gibi duyguların toplumda yayılmaya başladığı anda insanlar bu duyguları bastırma eylemlerine yönelmektedir (Pietrabissa ve Simpson, 2020; Bao vd., 2020). COVID-19’un ortaya çıktığı dönemde de tüm dünyaya yayılan korku ve panik ile ırkçı söylemler, marketlere yönelme halleri, komplo teorilerinin artması ve sağlık siteminde skandalların yaşanması medya aracılığıyla sürekli haber konusu olmuştur (Karataş, 2020, s. 6-7).

Yerel yönetimler ve ülkeler COVID-19’un yayılmasını engellemek amacıyla seyahat yasakları, okulları kapatma ve sokağa çıkmama gibi tedbirler almak zorunda kalmıştır. Okulların kapanması sebebiyle milyonlarca öğrenci okula gidememiştir. Okula gidememe durumu ilerleyen zamanlarda öğrencilerin eşit eğitim almaları konusunda ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Aynı zamanda okulların kapanması öğrencilere, ebeveynlere, bakıcılara, öğretmenlere ve hükümete büyük zorluklar yaşatmıştır (Can, 2020, s. 13). Ayrıca alınan bu tedbirler sonucunda dünya üzerinde milyonlarca işyeri faaliyetlerini sınırlamış ya da kapanmak

durumunda kalmıştır. Bu durum milyonlarca insanın işsiz kalmasına sebep olmuştur. OECD üyesi ülkelerin işsizlik oranı incelendiğinde, Mayıs 2020 tarihinde işsizlik oranının %8,5 (son 10 yılın en yüksek oranı) olduğu ve işsiz sayısının 54,5 milyona ulaştığı görülmektedir. Fakat 2019'un genelinde işsizlik oranı %5,4 Şubat 2020'de ise %5,2 olarak gerçekleşmiştir (OCED, 2021).

Salgının ortaya çıktığı ilk dönemde, virüsün çıkış yeri olan Çin'den başka ülkelere seyahatler devam etmiştir. COVID-19'un pandemiye dönüşmesiyle birlikte birçok ülke sınırlarını kapatma kararı almıştır. Bu durum ülkeler arası seyahat etme özgürlüğünü kısıtlamıştır (Üstün ve Özçiftçi, 2020, s. 146; McKibbin ve Fernando, 2019; Singhal, 2020; Mo vd., 2020; Kumar vd., 2020). Uluslararası turizm hareketliliği, düşük tüketici güveni, seyahat kısıtlamaları ve COVID-19'un küresel etkisi nedeniyle 2020 yılının ilk 10 ayında %72 oranında düşüş göstermiştir. COVID-19 tarihteki en kötü turizm verilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) 2020 yılının son turizm verileri incelendiğinde, destinasyonların, 2019 yılının aynı dönemine göre Ocak-Ekim ayları arasında 900 milyondan daha az yabancı turist ağırladığı görülmektedir. Bu durum, turizm gelirlerinde 935 milyar ABD doları tutarında bir kayıp demektir (Urfa vd., 2021, s. 24).

3. COVID-19'un Olumlu Etkileri

Salgın hastalıkların genel açıdan çok önemli olumsuz etkileri olduğu aşikârdır. Bu olumsuz etkiler; eğitim, ekonomi, tarım ve politika başta olmak üzere birçok alanda kendini göstermektedir. Küresel bağlamda incelendiğinde salgın hastalıklar sonrasında işsizliğin arttığı, ticaretin yavaşladığı, işletmelerin kapandığı ya da hizmet vermeyi durdurduğu bilinmektedir. Bu olumsuz etkiler COVID-19'un ortaya çıkmasıyla da kendini dünya genelinde göstermiştir (Nar, 2020, s. 367). Fakat yapılan bazı çalışmalarda COVID-19'un olumlu etkilerinin de olduğu görülmektedir.

Görgülü Arı ve Hayır Kanat (2020, s. 477), COVID-19'un ortaya çıkmasıyla kişilerin temizlik ve hijyen konusuna önem verdiğini, insanlarda salgın hastalıklara karşı korunma hassasiyetinin oluştuğunu, çevreye karşı olumlu tutumların arttığını, marketlerde ürün satın alınırken daha dikkatli davranıldığını ve öksürme, hapşırma gibi durumlarda insanların peçete kullanma alışkanlığı kazandığını ifade etmişlerdir.

Yavuz, (2020) COVID-19'un toplumsal bir farkındalık yarattığını ve bu salgın sayesinde tarım sektörünün stratejik önemini arttığını vurgulamıştır. Aynı zamanda bu toplumsal farkındalıktan yararlanarak ülke yöneticilerinin kırsal yaşam koşullarını iyileştirecek önlemler alması, kırsal bölgelerdeki iş imkânını artırması, başta gençler olmak üzere kırsal alanla ve tarımla bağı olan bireylerin, kırsala ve tarıma dönmesini sağlayacak ve özendirilecek tedbirler almasına imkân tanıyacağını vurgulamıştır.

Muştu vd., (2020, s. 163), COVID-19 sürecinin gıda israfını nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla yapmış oldukları çalışmada, tüketicilerin gıda israfı konusunda hassaslaştıklarını, mümkün olduğunca gıda israfından kaçınarak yiyecekleri bozulmadıkça çöpe atmadıklarını ve bozulduğu için atılan yiyeceklerin ise yarım kilodan az olduğunu saptamıştır.

Bir virüs salgını ile doğa kendini yenileme ve tekrar üretme çabasına girmektedir. Salgının insan hayatına girmesiyle kişiler ve toplumlar arasında mecburi mesafeler oluşmuştur. Devletler salgın döneminde hareketliliği önlemek adına sosyal yaşamı kısıtlamakta, ticaret ve üretim mekanizmalarını durdurabilmektedir. Bunun sonucunda ise işletme ve fabrikaların denize, tatlı su kaynaklarına ve toprağa karıştırdıkları atıklar ve kirletici gazlar önemli ölçüde azalmaktadır. Bu sayede doğa yeniden canlanmaktadır. Yapılan ölçümler tatlı su kaynaklarının az da olsa kendini yenilediğini, havayı kirleten gazların oranının düştüğü göstermektedir. Bu bağlamda küresel ısınma kaynaklı çevresel sorunların giderilmesinde COVID-19'un olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Islam ve Rume, 2020; Nar, 2020, s. 376; Zambrano-Monserrate vd., 2020; Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020, s. 3; Çam, 2020, s. 75; Karadeniz

vd. 2020, s. 3123; Yurtsever, 2020, s. 1611). COVID-19 pandemisini kontrol edebilmek adına Çin'in uyguladığı karantina ve katı seyahat kısıtlamaları hava kirliliği konusunda önemli değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Ekonomik faaliyetleri yavaşlayan ve sanayi bölgesi olarak bilinen Wuhan ve Şanghay şehirlerinde NO₂ (Azot Dioksit) miktarının azaldığı görülmüştür. Hava kirliliğindeki bu düşüşün erken ölümlerin azalmasını sağlayacağı, bu sebeple Çin'de korona virüs sebebiyle yaşamını yitirenlerin 20 katı kadar kişinin erken ölümünün engellendiği öne sürülmüştür (EURONEWS, 2021).

COVID-19 pandemisi sebebiyle insanların evde kalma zorunluluğu özel araç ve toplu taşıma kullanımında azalmalara zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda fabrikalarının üretim hızının azalması ve birçok iş yerinin kapalı olmasıyla fosil yakıt oranında ciddi oranda düşüş yaşanmıştır. Hava kalitesinin iyileşmeye başladığı görülmüştür (CMO, 2021). Tablo 2'de COVID-19'un çevre üzerinde yarattığı olumlu etkiler yer almaktadır.

Tablo 2. COVID-19'un çevre üzerindeki olumlu etkileri

Hava kalitesinin artması
Gürültü kirliliğinin azalması
Ev tipi gıda atığı miktarının azalması
Enerji tüketiminin azalması
Sera gazı salınımlarının azalması
Yaban hayvanları ticaretinde azalma
Orman tahribatlarının azalması
Yüzey suyu kalitesinin artması
Kaynak: TÜBİTAK, 2021.

COVID-19'un olumlu etkilerini bireysel fayda, toplumsal fayda ve küresel fayda olmak üzere üç kategoriye ayırmak mümkündür. Kişilerin aile ve arkadaşlarıyla dayanışmalarının artması, beslenme alışkanlıklarının değişmesi, yaptığı harcamalarının azalması bireysel fayda, tarımsal üretimin önemli hale gelmesi ve ülkelerin salgın sebebiyle sosyal dayanışma kültürüne sahip olması toplumsal fayda, çevre kirliliğinin azalması ve sosyal devlet anlayışının öneminin tekrar gündeme gelmesi küresel fayda olarak kabul edilmektedir (Aslan ve Damar 2020, s. 42).

4. COVID-19'un Turizm İşletmeleri Üzerindeki Olumlu Etkileri

Turizm karmaşık bir sisteme sahiptir. Bu durum farklı katmanlarda iç içe bulunan yerel ağların birbiriyle etkileşime geçmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda turizm, bulunduğu çevre ile bilgi, malzeme ve enerji alışverişinde bulunan açık bir sistemdir. Turizm doğası gereği birçok sistemle temas halinde olmaktadır. Yapısal olarak, bu davranış ve kombinasyon turizmi doğal afetlere, krizlere, salgın hastalıklara ve terör sorunlarına karşı duyarlı hale getirmektedir (Karadeniz vd., 2020, s. 3120). COVID-19'un turizm işletmelerine olumsuz etkisi bu duruma açık bir örnektir. Fakat olumsuz olarak algılanan bu durumlar sonucunda bazı olumlu sonuçların da ortaya çıktığı dikkat çekicidir. İlgili alanyazında da bunu destekleyen araştırmalara rastlamak mümkündür.

Akyol (2020, s. 119), turizm alanında ön lisans eğitimi alan öğrencilerin COVID-19 pandemisine karşı görüşlerini ortaya koymak amacıyla yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin konuya ilişkin olumlu bakış açısına sahip olduklarını belirlemiştir. Çalışma kapsamında öğrenciler, salgın sürecinde turizm işletmelerinin düşük doluluk oranına sahip olmasının, işletme bünyesinde gerekli olan tadilat işlemlerini yapabilmesi ve kendilerini yenileyebilmesi açısından önem arz ettiğini ve doğanın kendini yenileme imkânı bulduğunu belirtmişlerdir.

Sürme (2020, s. 40-44), COVID-19'un etkilerini ortaya çıkarmak amacıyla yaptığı çalışmada ulaştırma işletmelerinin COVID-19 ile birlikte otobüs, uçak gibi taşıma araçlarında hijyen ve dezenfekte kurallarına daha fazla uyduğunu, mola yerlerinin daha temiz tutulduğunu ve hizmet tarifesi içerisinde bulunan diğer hizmet ücretlerinde 2020 yılı için %50 indirim uygulanarak turizm sektörüne neredeyse 7 milyon Türk Lirası katkı sağladığını ifade etmiştir.

Özaltın Türker ve Ertürk (2020, s. 95) COVID-19 pandemisinin turizm sektörü üzerindeki etkilerini turizm akademisyenlerinin bakış açısıyla incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma kapsamında pandemi sürecinde kapanma ve kısıtlamalardan dolayı insanların evde kalmaktan sıkıldığını, tatil yapma arzusu duyduğunu ve bu nedenle daha çok seyahat edeceğini ifade etmiştir. Aynı zamanda doğa turizmi, küçük otel ve bireysel turizm gibi yatırımlarda artış olacağını vurgulamışlardır.

Aydın ve Doğan (2020, s. 110), COVID-19 sonrası turistlerin davranış ve kararlarının değişmesi ile turizm endüstrisindeki değişimi incelemiştir. Ülkelerin sağlık sistemlerinin mevcut durumu pandemi sürecinde ortaya çıkmıştır. Türkiye’deki iyileşme, ölüm, vaka oranları ve tedavi imkânlarından hareketle Türkiye sağlık sisteminin COVID-19 sürecindeki olumlu imajı sağlık turizminde olumlu gelişmeler yaşanabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca sağlık turizminde yaşanabilecek bu olumlu gelişmeler Türkiye’ye gelecek yabancı turist sayısında artış sağlayacaktır.

Kıvılcım (2020, s. 24), COVID-19’un turizm endüstrisi üzerine etkilerini incelemiştir. Koronavirüsün ortaya çıkması ile konaklama ve seyahat öncesi sağlık kontrollerinin artacağı ve biyolojik pasaport sisteminin uygulanacağını ifade etmiştir. Ayrıca COVID-19 sonrası hastanelerde cihaz ve ekipman sayısının artması, yeni hastanelerin yapılması, yatak kapasitelerinin artması, yeni tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi ve yapay zekâ çalışmalarının olması gibi gelişmeler sağlık turizminde farklı alternatifler sunacağı tahmin edilmektedir. Bu durum rekabeti arttırarak fiyatların düşmesine ve kur avantajına olanak tanıyacaktır.

Menegaki (2020), koronavirüsün uluslararası turizm endüstrisinde olumsuz etkilerinden korunmak için uygulanabilecek stratejileri incelemiştir. Araştırma kapsamında, COVID-19 döneminde turistlere riskli durumda olması halinde hiçbir ceza almadan tatil iptal etme ve ek bir ücret ödemedi yeniden tatil planlayabilme hakkı verilmesi ve iç turizmin canlanması için fiyatların yerli turistler baz alınarak belirlenmesi gerektiği konusunda öneride bulunmuştur. Aynı zamanda turist sayısındaki azalmanın, aşırı turizm sorununu en aza indireceği ve sürdürülebilir turizm yapısını oluşturabileceğini ifade etmiştir (Karadeniz vd., 2020, s. 3123). Tablo 3’te bu pandeminin turizm işletmelerine olası olumlu etkileri sunulmuştur.

Tablo 3. COVID-19’un turizm işletmelerine olumlu etkileri

Karantina sebebiyle turizm destinasyonlarında turist sayısında artış olması,
Yeni turizm destinasyonlarının ortaya çıkması ve destinasyon imajlarında değişimin olması,
Yakınlardaki doğa temelli turizm noktasına aile gezilerinde ani artış olması,
Komşu turizmi, kırsal turizm, tarım turizmi ve şehir turizminin yükselişi,
Sağlık, seyahat, alışveriş ve hijyen-sanitasyon alanlarında iyileşme,
Çevre dostu ürünlerin tanıtımı, turistlerin ve misafirlerin yemek alışkanlıklarının değişmesi,
Turizm savunuculuğu – doğa, kültür ve ekoloji hakkında daha fazla farkındalık oluşması,
Yaban hayatı ticareti / ıslak pazar üzerindeki kısıtlamalar, biyoçeşitliliğin korunması,
İç turizmde canlanma,

Kaynak: Chiranjib, 2020, s. 2; Briciu vd. 2020, s. 25.

Müşterilere sunduğu geniş hizmet yelpazesi ve kendilerine özgü yapıları ile konaklama işletmelerinde gıda israfı çok fazla yapılmaktadır (Tekin ve İlyasov, 2017, s. 15). Bir gün içerisinde konaklama işletmelerinde oluşan toplam atık miktarı yaklaşık 8.871 kg’dır. Bu atık miktarının 5.977 kg. ise gıda atıklarıdır. Bu miktar konaklama işletmelerinin toplam atığının %70’ine tekabül etmektedir (Şahin ve Bekar, 2018, s. 1048-1050). Kişi başına 5 kg olacak şekilde açık büfelerde yemek servisi yapılmaktadır (Ceyhun Sezgin ve Ateş, 2020, s. 3492). Pandemi sürecinde çalışma saatlerinin kısıtlanması ve sokağa çıkma yasaklarının olmasının tüketicilerde israf davranışını pozitif yönde değiştirdiğine ilişkin çalışmalar alanyazında yer almaya başlamıştır. Örneğin; Avustralya, Hollanda ve Güney Kore gıda israfını önleyecek tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler kapsamında gıda artığı toplama mekanizmaları oluşturulmuş, süpermarketlerin gıdaları çöpe atmaları yasaklanmış ve gıda israfı konusunda faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri desteklenmiştir. Alınan bu tedbirler sayesinde Güney Kore’nin başkenti

Seul'de günlük 300 ton gıdanın çöpe gitmesi engellenmiştir (Chen, 2020). Gıdaya ulaşamama endişesi, gelir kaybı ve kısıtlı hareketlerinin tüketicilerde israf konusunda farkındalık yarattığı belirtilmektedir (Daysal ve Demirbaş, 2020, s. 259; Jribi vd., 2020, s. 17). Ayrıca COVID-19'un bulaşmasını engellemek amacıyla pandemi sürecinde otellerin açık büfe restoranlarında 'tabaklara porsiyon' şeklinde hizmet sunması otellerin yiyecek israfını %40 oranında azalttığı tespit edilmiştir (www.haberler.com). Buradan yola çıkarak açık büfe restoranlarda, görevli servis personelinin müşteri tabaklarına, talep ettikleri kadar yiyecek koymasının otellerdeki yiyecek israfının önüne geçeceğini söylemek mümkündür (Dündar vd., 2020, s. 3790). Aynı zamanda COVID-19'un ortaya çıkmasıyla birlikte yeme içme alışkanlıklarında değişimler yaşanmıştır. Örneğin; COVID-19 riski sebebiyle insanlar sürekli olarak dışarıda yemek yeme alışkanlığını azaltmış ve ev yemekleri tüketimine ağırlık vermişlerdir. Bununla birlikte organik ve sağlıklı beslenme önem kazanmış, gıda güvenliği konusu ve yöresel yemeklerin yapımı daha fazla ön plana çıkmıştır (Sürme, 2020, s. 24).

5. Yöntem

5.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; COVID-19 pandemisinin turizm endüstrisine olası olumlu etkilerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda genel hatlarıyla COVID-19'un olumlu etkileri araştırılmış ve bu etkilerin turizm işletmelerine yansımaları belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan ulusal ve uluslararası literatür taraması sonucunda turizm alanında salgın hastalıkların doğrudan olumlu etkilerine ilişkin yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışma özgün olması ve alanyazındaki ilgili boşluğu doldurması bakımından önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda araştırma, salgın hastalıklar konusunda turizm işletmelerine bir bakış açısı sağlayacaktır.

5.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Marmara Bölgesi'ndeki seyahat acenteleri, yiyecek içecek işletmeleri ve konaklama işletmelerinde yönetici veya işletme sahibi pozisyonunda bulunan kişiler oluşturmaktadır. Şehir turizminin ön planda olması ve hareketliliğin yoğun olması sebebiyle araştırmanın örnekleme Bursa, Çanakkale, Yalova, Kocaeli, İstanbul, Tekirdağ ve Balıkesir'de çalışma hayatını sürdüren yönetici/işletme sahiplerini kapsamaktadır. Araştırma kapsamında 25 kişiyle görüşülmüştür. Pandemi ve maddi kısıtlar sebebiyle görüşmelerin tümünün yüz yüze yapılması mümkün olmadığından telefon ve mail yolu ile de katılımcılarla iletişime geçilerek kartopu örnekleme tekniğine başvurulmuştur. Katılımcıların cevaplarının tekrara düşmesi nedeniyle görüşmeler 25 kişide sınırlandırılmıştır.

5.3. Araştırma Prosedürü

Araştırma kapsamında Bursa, Sakarya, Çanakkale, Yalova, Kocaeli, İstanbul, Tekirdağ ve Balıkesir'de faaliyet gösteren 25 turizm işletmesinde (konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri, seyahat acenteleri) yönetici veya işletme sahibi pozisyonunda olan kişiler ile öncelikle ön görüşme yapılarak araştırmanın amacı ve konusu hakkında bilgi verilmiş daha sonra randevu alınmıştır. Araştırma verileri 04.02.2022-07.03.2022 tarihleri arasında toplanmış ve katılımcılara 6 adet soru yöneltilmiştir. Katılımcıların 13'ü mail, 9'u yüz yüze ve 3'ü telefon aracılığı ile görüşmeyi kabul etmiştir. Görüşmelerde katılımcıların soruları rahat ve objektif yanıtlayabilmeleri için anlaşılmayan soruları tekrar sormaları istenerek derinlemesine bilgi toplanmaya çalışılmıştır. Yüz yüze ve telefon aracılığıyla yapılan görüşmeler değerlendirildiğinde en uzun görüşmenin 36 dakika, en kısa görüşmenin ise 6 dakika 21 saniye olduğu belirlenmiştir. Görüşmelerin ortalaması süresi ise 14 dakika 4 saniyedir. Bu oran yüz yüze ve telefon aracılığı ile görüşmeyi kabul eden katılımcıların konuşma süresi ve sayısı dikkate alınarak hesaplanmıştır. Aynı zamanda veri kaybını önlemek amacıyla sözlü iletişim kurulan katılımcıların onayı alınarak ses kaydı yapılmıştır. Ayrıca çalışma için 29.04.2022 tarihinde etik kurul izni alınmıştır.

5.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik kavramı, nicel çalışmalardan farklı olarak incelenmektedir. Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik kavramları yerine inandırıcılık noktasına dikkat çekilmektedir. Bu kapsamda inanırlık (i geçerlik), güvenilebilirlik (dış geçerlik), onaylanabilirlik ve aktarılabilirlik olmak üzere dört ana ölçüt belirlenmiştir (Kurnaz ve İpar, s. 45-46). Sonuçların inandırıcılığı bilimsel araştırmanın en önemli ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nitel çalışmaların inandırıcılığını kanıtlamak için araştırmacıların gereken önlemleri alması, araştırma sürecini, verileri açık ve ayrıntılı bir biçimde tanımlaması, yeterli büyüklükte örneklem seçimi yapması önem arz etmektedir (Başkale, 2016, s. 23). Bu kapsamda araştırmanın iç geçerliliğini (inanırlık) sağlamak amacıyla araştırmacılar mümkün olduğunca uzun süre sahada kalarak veri toplama esnasında ses kaydı yapmış ve görüşme sırasında alınan notları katılımcılara teyit ettirmiştir. Yapılan bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) deseninden faydalanılmıştır. Fenomenoloji farkında olunan fakat ayrıntılı ve derinlemesine bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanmaktadır. Fenomenoloji insanların bir olgu veya olayı deneyimledikten sonra ya da denerken duygularını, düşüncülerini, algılarını, davranışlarını anlamaya çalışmaktadır (Göçer, 2019, s. 29). Araştırmada ulusal ve uluslararası çalışmalar incelenerek alanyazın taraması yapılmış ve analizci üçgenlemesi yoluyla güvenilebilirlik ölçütü sağlanmaya çalışılmıştır. Analizci üçgenlemesi, iki ya da daha fazla kişinin verileri bağımsız olarak analiz etmesi ve araştırma bulgularını karşılaştırması olarak tanımlanmaktadır (Turan ve Karasu Avcı, 2018, s. 31). Araştırmacılar birbirinden bağımsız bir şekilde verileri analiz ederek araştırma güvenilirliğini sağlamaya çalışmıştır. Araştırmada onaylanabilirlik ölçütünü sağlamak için ham veriler (ses kaydı ve notlar) analiz edilmiş, bulgulardan yola çıkarak tema, kod ve kategoriler oluşturulmuş, araştırma amacı belirlenmiş ve araştırmayı gerçekleştirmek için alanyazından yararlanılarak açık uçlu araştırma soruları oluşturulmuştur. Bir çalışmanın onaylanabilirliğini göstermek için araştırma bulguları araştırmacının güdüleri, önyarguları, çıkarları ya da bakış açısının etkisinde kalmadan yalnızca katılımcıların verdiği yanıtları içermelidir (Şener vd., 2017, s. 13). Son olarak araştırma verileri ve sonuçları diğer araştırmacılara da sunularak konuya ilişkin görüşleri alınmıştır.

6. Bulgular

6.1. Katılımcılara İlişkin Bulgular

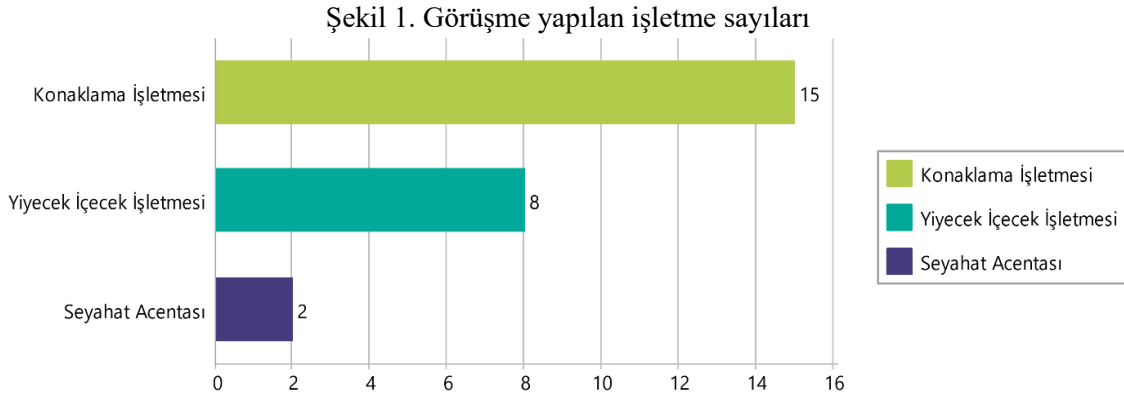
Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 4'te yer almaktadır. Katılımcıların %72'si erkek, %64'ü evli, %52'si lisans eğitim düzeyine sahip ve %33'ü ise 31-40 yaş aralığındadır. Katılımcıların %63'ü turizm işletmeciliği alanında ihtisasını tamamlamıştır. Katılımcıların %44'ü Sakarya'da ikâmet ederken, %28'i İstanbul'da, %8'i Balıkesir'de, %4'ü ise Bursa, Çanakkale, Yalova, Kocaeli ve Tekirdağ illerinde ikâmet etmektedir. Görüşmelerin %52'si mail ortamında, %36'sı yüz yüze, %12'si ise telefon aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Demografik Özellik	f	
Cinsiyet	Kadın	18
	Erkek	7
Medeni Hal	Evli	16
	Bekâr	9
Yaş	20 ve altı	-
	21-30	8
	31-40	10
	41-50	5
	51 ve üzeri	2
Eğitim Durumu	İlköğretim	-
	Lise	3
	Ön Lisans	3
	Lisans	13
	Lisansüstü	6

6.2. İşletmelere İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri ve seyahat acenteleri ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılan konaklama işletmelerinin sayısı 15'tir. Konaklama işletmelerin %33'ü uluslararası zincir otel, 8 adet yiyecek içecek işletmesinin %25'i ulusal zincir işletme, seyahat acentelerinin ise %100'ü ulusal zincir işletme olma özelliğine sahiptir. Şekil 1'de görüşme yapılan işletmelerin dağılımı ve sayısı verilmiştir.

6.3. Katılımcılara Sorulan Sorulardan Elde Edilen Bulgular

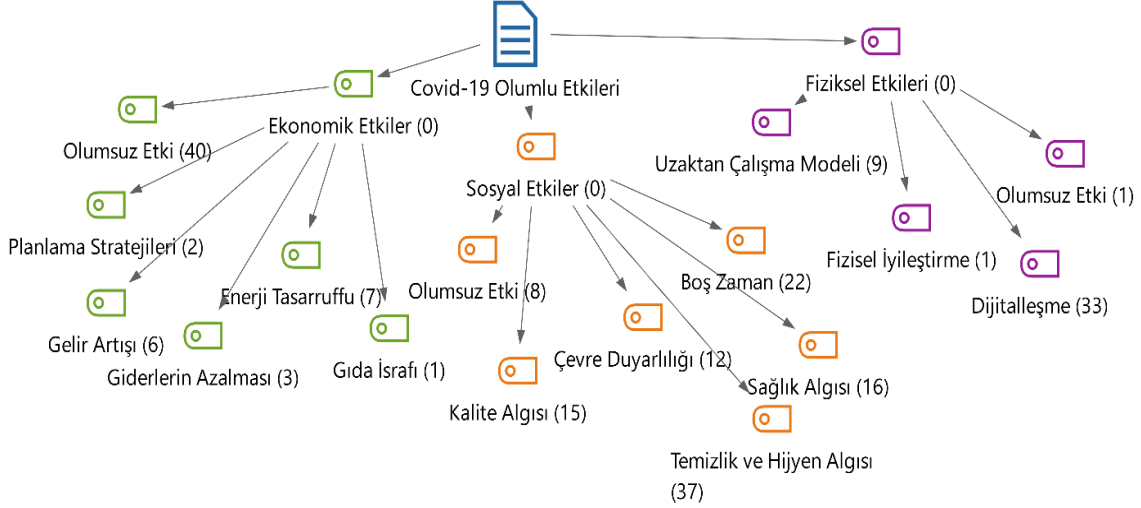
COVID-19'un turizm işletmelerindeki olumlu etkilerini ortaya koymak amacıyla ilgili alanyazın taranarak hazırlanan 6 adet soru katılımcılara yöneltilmiştir. Aşağıda Tablo 5'te katılımcılara sorulan sorular ve temalaştırılan yanıtlar yer almaktadır. Bazı sorulara katılımcılar birden fazla yanıt vermiştir. Bu nedenle katılımcıların tekrarlamaya sıklığına göre temalar ve yüzdeler oluşturulmuştur. Görüşme yapılan kişilere 'katılımcı' kavramı kısaltması olarak 'K' harfi kullanılmış ve her bir katılımcı için ayrı bir kod oluşturulmuştur.

Tablo 5. Katılımcı görüşleri

SORU	TEMA	n	KATILIMCI
Sizce COVID-19'un genel itibariyle olumlu etkileri neler oldu?	Doğanın kendini yenilemesi	4	K1-K2-K20-K25
	Özgürlüğün öneminin anlaşılması	2	K1-K2
	Aile ile vakit geçirme imkânı sağlanması	5	K1-K7-K8-K10-K12-K14
	Enerji ve yiyecek tasarrufu	1	K1
	İsrafın azalması	2	K2-K25
	Dijital hayata yönelimin artması	1	K2
	Hobi edinme	3	K4-K10-K12
	Sağlığın öneminin anlaşılması	2	K4-K7
	Temizliğin önem kazanması	10	K5-K8-K9-K10-K11-K13-K17-K18-K21-K22
	Yardım ve dayanışmanın artması	2	K2-K12
	Evde çalışma modelinin gelişmesi	3	K10-K12-K16
	Teknolojik altyapıların gelişmesi	1	K4
	Olumlu etkisinin olmaması	6	K3-K6-K15-K19-K23-K24
	Bireysel seyahatlerin artması	2	K6-K25
Sizce COVID-19 konaklama işletmelerini olumlu yönden nasıl etkiledi?	Hijyenin daha fazla önemsenmesi	13	K6-K7-K8-K9-K11-K13-K14-K16-K18-K22-K23-K24-K25
	Tecrübe kazanmak	2	K7-K11
	Kaliteli hizmet sunma anlayışının gelişmesi	1	K8
	İşletmelerin belgelendirilmesi	3	K11-K13-K21
	Pazarlama şekillerinin gelişmesi	1	K14
	Restoranların satışlarının yükselmesi	1	K15
	Doğa turizminin önem kazanması	1	K25
	İç turizmin canlanması	1	K25
	Kişisel hizmetin sunulmaya başlanması	1	K25
	Olumlu etkisinin olmaması	9	K1-K2-K3-K5-K10-K12-K17-K19-K20
Sizce yiyecek içecek işletmelerini COVID-19 olumlu yönden nasıl etkiledi?	Kaliteli hizmet sunma anlayışının gelişmesi	4	K1-K4-K22-K24
	Paket servis hizmetinin öneminin anlaşılması	10	K2-K3-K4-K6-K9-K13-K14-K20-K21-K23
	Garsonların iş yükünün hafiflemesi	1	K4
	QR kodlu menülerin sayısının artması	3	K5-K8-K11
	Hijyenin daha fazla önem kazanması	7	K6-K7-K9-K16-K21-K22-K23
	İşletmelerin belgelendirilmesi	1	K7
	İsrafın azalması	1	K7
	Tecrübe kazanmak	2	K12-K18
	Gastronomiye olan ilginin artması	1	K25
	Olumlu etkisinin olmaması	3	K10-K15-K17
Sizce ulaşırma ve seyahat işletmelerini COVID-19 olumlu yönden nasıl etkiledi?	Ofis maliyetlerinin azalması	2	K2-K13
	Konforlu seyahat imkânı	6	K5-K6-K14-K22-K25
	Olumlu etkisinin olmaması	17	K1-K3-K4-K7-K8-K9-K10-K11-K12-K15-K17-K18-K19-K20-K21-K23-K24
Sizce hediyelik eşya satan işletmeleri COVID-19 olumlu yönden nasıl etkiledi?	E-ticaretin gelişmesi	12	K1-K2-K4-K5-K6-K7-K8-K10-K11-K17-K18-K22
	İşletme masraflarının azalması	1	K5
	Fikrim yok	2	K14-K16
	Satışların artış göstermesi	3	K23-K24-K25
	Olumlu etkisinin olmaması	8	K3-K9-K12-K13-K15-K19-K20-K21
Konuya ilişkin önemli gördüğünüz hususları aktarır mısınız?	Doğanın dinlenmesi ve kendini yenilemesi	1	K1
	Uzaktan çalışma modelinin gelişmesi	3	K1-K22-K25
	İsrafın azalması	2	K1-K22
	Hobi edinme	3	K1-K4-K8
	Aile ile vakit geçirme imkânı sağlanması	1	K1
	Temizlik ve sağlığın öneminin anlaşılması	8	K1-K5-K7-K8-K9-K11-K12-K17
	Tecrübe kazanılması	1	K2
	Yeni iş imkânlarının ortaya çıkması	1	K4
	Teknolojik altyapıların gelişmesi	3	K4-K11-K14
	Özgürlüğün öneminin anlaşılması	2	K5-K7
	Kişi ve kurumların kendini geliştirme imkânı bulması	2	K13
	Alışkanlıkların değişmesi	1	K16
	Olumlu etkisinin olmaması	4	K6-K10-K21-K24

COVID-19'un olumlu etkilerini ortaya çıkarmak amacıyla "Maxqda" uygulaması kullanılarak ana temalar ve alt kodlar oluşturulmuştur. Ana temalar ve alt kodlar bütüncül olarak aşağıda Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. COVID-19'un olumlu etkileri ana temalar ve alt kodlar

Sizce COVID-19'un genel itibariyle olumlu etkileri nelerdir? şeklindeki soruya katılımcıların bazıları birden fazla yanıt vermiştir. Cevaplar incelendiğinde en çok verilen yanıtın %23 oranla temizliğin önem kazanması olmuştur. COVID-19'un olumlu etkilerinin olmadığına dair verilen yanıtlar da (%14) kayda değerdir. Katılımcılar konuya ilişkin görüşleri şu şekildedir;

-COVID-19 ciddi anlamda doğaya katkı sağladı. Mart 2020'den sonra ülkemizde ve dünyamızda yaşanan kapanmalar sayesinde doğa dinlendi. Tatil ve seyahatler iptal olunca birçok yere ayak basılmadı. COVID-19'un en büyük olumlu etkisi bu oldu bence. Daha sonra insanlar özgür olmanın, dışarıya çıkabiliyor olmanın ne kadar kıymetli olduğunu anladılar. Kapanmalar sebebiyle insanlar aileleri ile vakit geçirme, onları dinleme, sohbet etme fırsatı buldu. İnsanlar kendi saçını kendi kesti, kendi saçını kendi boyadı, kendi ekmeğini evde yaptı. Mesela ben yemek yapmayı bilmiyordum evde kaldığım sürede yemek yapmayı öğrendim, ciddi bir cevher varmış bende. Şöyle düşünüp yazmaya çalışsak COVID-19'un insanlar için tahribatı çok oldu. Çünkü ölüm tehlikesi olan ciddi bir hastalık... Fakat düşündüğümüz zaman bu salgının bize kattığı çok şey olduğunu düşünüyorum. Örneğin; şu an dünyada doğalgaz ve enerji krizi yaşıyoruz. Bununla ilgili nasıl tedbir alabiliriz diye düşünürken birçok departmandan uzaktan çalışabiliriz önerisi geldi. Artık toplantılarımızı yüz yüze yapmıyoruz. Toplantı salonuna oturup ışıkları yakmıyoruz. Çaylar, kahveler, kurabiyeler tüketmiyoruz. Bu da ciddi bir tasarruf oldu bizim için. -K1-

-İhtiyaçlarımız kadarıyla yaşayabildiğimizi öğrendik aslında hiçbir şeyin fazlasına ihtiyacımız yokmuş. İnsanlar arası iletişimin ne kadar önemli olduğu öğrendik. Seyahat özgürlüğünün ne kadar kıymetli olduğunu öğrendik. Dijital hayata geçtik. Belirli bir yaş grubu ısrarla teknolojiyi öğrenmemekte direniyordu ancak pandemi ile birlikte bunu öğrenip dijital hayata geçtiler. Aile içi bağlarımız güçlendi çünkü birlikte zaman geçirme fırsatı bulduk. Yardımlaşmalar oldu bazı değerlerimiz bu şekilde ortaya çıktı. Mesela pandemi sürecinde çocuklar evde eğitim görmek zorunda kaldı. Bu süreçte tablet, bilgisayar olmayarak çocuklara yardımlar yapıldı. Doğa sevgisi insanlarda ön plana çıktı. Doğaya ne kadar ihtiyacımız olduğunu anladık ve daha fazla sahip çıkmaya başladık. Bu süreçte insanlar şehir merkezlerinden doğaya yöneldi. İlk sıraya konulması gereken olumlu etki de budur bence. -K2-

-COVID-19 ile birlikte insanlar kendileriyle zaman geçirmeyi öğrendiler, yeni hobiler arttı. Basit bir şey söyleyeyim ben yemek yapmayla arası iyi olan biri değilim bu süreçte yemek

yapmayı yeni şeyler denemeyi öğrendim. Online alışverişlere yöneldi. Sağlığımıza dikkat etmeyi öğrendik, sağlığın ne kadar önemli bir şey olduğunu bu virüs sayesinde öğrendik. Sağlığımızı korumak amacıyla çeşitli vitamin, mineral takviyelerine başladık diyebilirim. -K4-

-Bence sadece hijyen açısından olumlu etkisi oldu. Sosyal ilişkiler koptu, en büyük darbe turizm endüstrisine oldu. -K11-

-Herhangi bir olumlu etkisi olduğunu düşünmüyorum. Gerek sosyolojik gerek ise ekonomik olarak tüm dünyada yıkıma yol açtı. -K19-

-COVID-19 sayesinde doğa olumlu yönden etkilendi. İnsanlar evlere kapanmasıyla doğa kendini yenileme imkânı buldu. Hayvanların üremesi arttı, avlanma durdu, savaşlar ve çatışmalar azaldı, bahçeli evlere ve doğal hayata talep attı, büyük şehirlerden köylere ve kasabalara tersine bir göç başladı, insanlar kötü alışkanlıklarından ve kötü arkadaşlıklarından kurtuldu, gereksiz harcamalar azaldı diyebilirim. -K25-

Sizce COVID-19 konaklama işletmelerini olumlu yönden nasıl etkiledi? sorusuna katılımcıların yine büyük bir çoğunluğu (%37) hijyen kavramının önem kazanması şeklinde cevap vermiştir. Katılımcıların %26'sı olumlu etkilerinin olmadığını ve en önemli sorunu kapanma sürecinde iş yapamamaları olduğunu belirtmişlerdir. Bazı katılımcıların COVID-19 ile birlikte tecrübe kazandıklarını ve işletmelerini belgelendirmek durumunda kalmalarını olumlu etki olarak görmeleri bir diğer bulgudur. Konuya ilişkin görüşler ise şu şekildedir;

-Konaklama işletmeleri bakımından değerlendirecek olursam temizlik vb. durumlara dikkat ettiğini göstermek müşteriler açısından olumlu bir imaj oluşturdu, daha kaliteli yiyecek içecek sunmaya, daha kaliteli hizmet sunmaya özen göstermeyi öğrendi. -K8-

-Oteller hijyen kurallarını öğrendi. Önceden bir bez tüm odalarda kullanılabilirken şimdi bir oda temizliği için 3 bez kullanıyoruz. -K9-

-COVID-19 biraz daha temizlik açısından farklı prosedür uygulamamızı sağladı. Belgeler almamıza sebep oldu. Bu da biraz daha profesyonelleşmemizi sağladı. -K11-

-Bana göre COVID-19 konaklama işletmelerini olumlu etkilemedi. Hizmet sektörü tamamıyla mağdur olan kesim oldu. Yukarıda bahsettiğim gibi sadece farkındalık yaratıp bu tip durumlarla karşılaşıldığında nasıl hareket edilmeli nasıl aksiyon alınmalı konusunda pratik yapmayı sağladı. -K12-

-Konaklama işletmeleri bu dönemde daha kaliteli hizmet sunduğunu kanıtlamak için çeşitli belgeler aldı bu süreçte. Eksikliklerini tespit edebildi ve kendilerini geliştirme imkânları buldu. Konaklama işletmeleri tanıtım, güven ve hijyen konusunda kendilerini geliştirebildiler. -K13-

-Gerçekleştirilen birçok denetim konaklama işletmelerinin hijyenik olması konusunda detaycı davranış göstermesini sağlarken, aynı zamanda konaklama işletmelerinin farklı pazarlama tekniklerini kullanmasına sebebiyet vermiştir. Konaklama işletmelerinin stratejik planlamasının gidişatına uygun olarak, belirli bir sistem dahilinde ilerlemesi ayakta kalmasına sebebiyet vermiştir. Baktığımızda COVID-19'un kalıntıları hala ekonomik olarak devam etmektedir. Fakat bu işi avantaja çevirerek (uygun fiyatlı, 2 gece kal 1 gece öde gibi) promosyonlarla desteklenebilir yeni bir pazar gücü oluşturulmuştur. Bu durum ekonomik olarak gerçekleşen baskıyı engellememiş olsa da işletmelerin ayakta kalmasını, farklı düşünceleri ile işletmeye az da olsa kâr getirdiği şeklinde açıklanabilir. -K14-

Sizce yiyecek içecek işletmelerini COVID-19 olumlu yönden nasıl etkiledi? şeklinde sorulan soruya bazı katılımcılar birden fazla yanıt vermiştir. Paket servisin işletmeler için öneminin anlaşılması %31 oranla en çok verilen cevap olmuştur. Kaliteli hizmet sunma anlayışının gelişmesi, QR kodlu menülerin sayısının artması, işletmelerin belgelendirilmesi, yiyecek israfının azalması ve gastronomiye olan ilginin artması şeklindeki yanıtlar önem teşkil etmektedir. Bazı katılımcı görüşleri aşağıdaki gibidir;

-İşletmeler paket servise döndü evet iş gücü azaldı ama yine de kendilerini idare edebildiler. İşletmelerin açık olduğu dönemde kişi kapasitesi durumu vardı garsonların çalışması daha kolay oldu 100 kişi ile ilgilenmek yerine artık 50 kişi ile ilgilenmeye başladılar. Bu da hizmet kalitesini olumlu yönden etkiledi bence. Çünkü zaten sınırlı sayıda müşteri kabul edebiliyor işletmeler elindeki müşteriyi memnun etmeye çalıştı. -K4-

-Masaların sıklığını değiştirdik, kapasitelerimiz azaldı. Ama etkisi azalınca insanlar sosyalleşmeyi özledi ve dışarıda vakit geçirmek için kafe ve restoranlara yöneldi. Artık daha fazla müşteri ağırlayabiliyoruz. Bu süreçte QR kod ile menü oluşturduk, menü giderlerimiz azaldı. Sayfa olarak oluşturduğumuz menülerin hazırlanması fotoğraflanması 25.000 TL civarında QR menüler maliyet bakımından bunun 25'te 1'i kadar. COVID-19'dan ötürü kimse bu durumu garipsemiyor önceden QR kodlu menü garip karşılanıyordu. Artık çok fazla platform var yemek siparişi vereceğiniz. Bildiğimiz ünlü internet alışveriş siteleri bile artık evlere yemek hizmeti sunuyor. -K5-

-İşletme olarak hijyen vb. konularda bizi geliştirecek insanların bizi tercih etmesi için standartları arttırdık. Örneğin; 2 saatte bir dondurulmuş ürünlerden derece almaya başladık, ekipmanlarımızı sürekli temizledik. Patatesleri pişirdik tadına, derecesine bakıp test yaptık. Bir kitapçık oluşturduk her üründen derece almaya başladık, galoş eldiven kullanmaya başladık aslında normalde olması gereken şeyleri COVID-19 bize bunları hatırlattı ve öğretti. -K7-

-QR kod kullanımına geçtik bu bizim için bir yenilik oldu, açık büfe hizmeti kalktığı için müşterilerin istediği yemeği biz vermeye başladık ve israf konusunu az da olsa önleyebildik fakat yine israf etmek isteyen ürünü alıyor ve yemiyor yine bir şekilde çöpe gidiyor. Temas gerektirecek her şeyden uzağız. -K8-

-Teknolojik açıdan farklılıklar yaşandı örneğin QR kodlu menüler kullanmaya başladık teması önlemek adına, önceden adisyon sistemi ile çalışıyorduk fakat şimdi otomasyon sistemi ile çalışıyoruz. Bizim 2 bloğumuz var birini tadilat için kapattık o işleri aradan çıkardık. -K11-

-Paket servisler ile kısıtlama saatleri arasında işleyişi devam ettiren işletmeler bu durumdan oldukça karlı çıktı denilebilir. Fakat paket servis yönünden sıkıntılı olan ürünlerin servisinde de farklı menü tipleri uygulanarak bireylerin yiyecek ve içecek sektöründeki işletmelerde yenilikçi akımların ortaya çıkarttığını görmek mümkün. Her ne kadar da tedarik, iyi ürüne erişme, sipariş durumu konularında minimum seviyelerde seyreden bir veri elde edilse de işletmelerin tek kullanımlık ürünlere karşı ve bu ürünlerin ortaya çıkarttığı sürdürülebilirlik esasları konusunda bilinçlenmenin olduğu söylenilebilir. -K14-

-Kapalı kalma durumunda B planı yapan bir işletmeci olarak tüm olumsuzluklara karşı oluşturduğumuz sistemleri sırası ile uygulamamıza ortam sağlamıştır. En nihayetinde aşı haberleri ile birlikte hızlı bir şekilde kontrollü açılma şartlarında yeni yatırımlarla hızlı bir kazanç elde etmemiz için uygun ortamın sağlanması durumuna da zemin oluşturmuştur. -K18-

-Yiyecek içecek sektörü olumlu etkilenmiştir diye düşünüyorum. İnsanlar dışarıda vakit geçiremediği için özlem duymaya başladı ve normalleşme sürecinden sonra işletmelere yöneldiler. Kişiler farklı tatlar, farklı alternatifler aramaya başladı. Bunu sunan işletmeler de bu süreçten sonra kar elde etmeye başladı. Gastronomiye ilgi de arttı diye düşünüyorum. İnsanlar evde sıkıldıkça yemek yaptı, yeni yemek tarifleri ile ilgilenmeye başladı. Bu nedenle gastronomi turizminde de bir patlama yaşanmış olduğunu düşünüyorum. -K25-

Sizce ulaştırma ve seyahat işletmelerini COVID-19 olumlu yönden nasıl etkiledi?
sorusuna katılımcılar seyahat kısıtlamalarının getirilmesi sebebiyle %68 oranla olumlu etkisinin olmadığı yanıtını vermişlerdir. Ofis maliyetlerinin azalması ve konforlu seyahat imkânı sağlanması şeklinde verilen yanıtlar ise dikkat çekmektedir. Soruya ilişkin cevaplar şu şekildedir;

-Ulaştırma ve seyahat işletmeleri bu dönemde olumsuzlukların en büyüğünü yaşayan sektörlerden olmuştur. Sokağa çıkmama ve seyahat edememe durumları insanların kısıtlanması ve tüm iş dünyalarının online sistemde ilerlemesi bence hâlâ daha bu sektörü etkilemekte yurtdışı ve yurtiçi iş seyahatlerinin bile azalmasına sebep olarak kazanç

boyutunda azalma eğilimi yaratmıştır. Bu sebeple yapılan zamlar dahi yeterli miktardaki kârlılığı sağlayamamakta düşüncesindeyim. -K18-

-Ulaştırma sektörü özellikle havayolu işletmeleri çok büyük zararlara uğradı. Özellikle pandeminin birinci yılında yolcu sayında ciddi düşüşler yaşanmıştır. -K19-

-Olumlu etkisinin olduğunu düşünmüyorum. COVID-19'un yayılmasını sınırlamak için, havayolu uçuşlarının iptali ve ülke bazında kısıtlamalar uluslararası seyahati neredeyse tamamen durdurdu. -K20-

-Toplu taşıma araçlarının gerekli bakımları yapılsa da COVID-19 ile birlikte bu bakımlar günlük olarak yapılmaya başlandı ve daha hijyenik, daha steril ortamlarda, daha fazla özen gösterilerek araçlar dezenfekte edilmeye başlandı. Buda tabi halkın daha hijyenik koşullarda yolculuk yapmasını sağladı. -K22-

-Ulaştırmadaki gerekli olan tedbirleri saymazsak (COVID test, aşı vs.) ulaştırma ve seyahat yönünden sorun olduğunu düşünmüyorum. Sadece yurtdışı kısıtlamaları işletmeleri zor duruma soktu en azından bizim için öyleydi. Sürekli bizi tercih eden İngiliz misafirlerimizi ağırlayamadık. -K24-

-Toplu seyahate en olumlu etkisinin insanların artık dip dibe ve sıkışık seyahatleri bitti ve daha konforlu seyahat edebilme imkânı buldu. Seyahatler daha konforlu hale geldi. Seyahat etmeye özlem duyan insanlar bu firmalarla etkileşim kurdu. -K25-

Sizce hediyelik eşya satan işletmeleri COVID-19 olumlu yönden nasıl etkiledi? şeklinde yöneltilen soruya katılımcıların neredeyse yarısı (%46) e-ticaretin gelişmesi cevabını vermiştir. Yine işletme masraflarının azalması (%4) ve satışların artış göstermesi (%11) yanıtları katılımcıların olumlu olarak değerlendirdikleri durumlar arasında yer almaktadır. Soruya yönelik dikkat çeken bazı katılımcı yanıtları aşağıdaki gibidir;

-Sosyal medya üzerinden dijital pazarlamaya geçtiler. Ben birçok arkadaşarımdan duydum Kars'tan peynir getirttim, Maraş'tan şunu aldım hediyelik eşya olarak. Örneğin arkadaşım fiziksel bölgede gidip sadece Kars'taki peyniri görecekti ama sosyal medya sayesinde birçok bölgenin birçok ürününü aynı anda görebiliyor ve bu ürünleri hediye edebiliyor. Evde kalan insanlar alışverişe, sevdiklerine hediyeler göndermeye yöneldiler. E-ticaret sayesinde hediyelik eşya satan işletmeler bu krizi biraz da olsa fırsata çevirebildiler. -K2-

-İnsanlar eşi-dostu ile bu süreçte görüşemedi. Birbirlerine online alışveriş kanallarıyla hediyeler göndermeye başladı. Artık sadece bizim bildiğimiz alışveriş platformları değil sosyal medya hesaplarından da satışlar yapılmaya başlandı. Instagram hesabı kuran işletmeler tekstil ürünleri, hediyeler satmaya başladı. Hediyelik eşyalar satan işletmeler bu konudan en az etkilenenler oldu bence. Çünkü bir işletmenin elektrik, su, doğalgaz, kira gibi giderleri var. Ama bu süreçte bazı girişimciler e-ticaret ile evlerinin belli bir bölümünü kullanarak da satışlarını gerçekleştirdiler. -K5-

-Hediyelik eşya satan işletmeler bu saydığımız sektörler arasında en az olumsuz yönden etkilenenler oldu bence. Çünkü kısıtlamalar sebebiyle kimse birbiri ile görüşemedi, ziyaretler yapılmadı özel zamanlarda (doğum günü, sevgililer günü, yıl dönümü vb.) insanlar online ortamlardan hediye siparişleri verdiler. Bu durum diğer işletmelere nazaran hediyelik eşya satan işletmeler için daha az olumsuz etki yaratmıştır diye düşünüyorum. -K7-

-Hediyelik eşya satan işletmeler bu süreçte online alışveriş imkanlarıyla satışlarını yapabildiler. Evde sıkılan insanlar internet üzerinden alışveriş yapıp durdu. -K11-

-Açıkçası bu konuda çok fazla bir düşünce ve bilgiye sahip olmamakla beraber olumlu yönde etkilediği düşüncesindeyim. Herkesin birbirini hatırladığı herkesin ikametinde ulaşılabilir olduğu bu dönemde ve sosyal medyanın sürekli kullanımı ve görsel hatırlatmalar ile birlikte online satın alma ile hediyelik eşya ile kutlamaların artmış olabileceği düşüncesindeyim. -K18-

-Hediyelik eşya satan işletmeler online satışlarda ön plana çıkmaya başladı. Burada homeoffice kavramı önem kazandı. İşletmelerin çoğu bu süreçte kapandığı için evden satış

yapmaya başladı insanlar bu da ekstra enerji, su vb. giderlerin azalmasına katkı sağladı. -K22-

-Sokağa çıkma yasağı, saat kısıtlamaları insanların daha çok evde vakit geçirmelerine sebep oldu. Buda insanları zamanlarının çoğunu geçirdikleri özel alanlarını, evlerini daha hoş bir hale getirme isteği uyandırdı. Bunu çeşitli süsler, biblolar, eşyalar olarak yaptıkları için hediyelik eşya satan işletmeleri olumlu etkiledi. -K23-

Konuya ilişkin önemli gördüğünüz hususları aktarır mısınız? sorusu katılımcılara yöneltilen son sorudur. Katılımcılar soruya birden fazla yanıt vermiştir. Genel olarak COVID-19'un olumlu etkilerinin de olduğuna değinen katılımcılar yalnızca ekonomik etkilerini olumsuz, sosyal ve fiziki etkilerinin olumlu yönde olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir. Soruya verilen bazı yanıtlar şu şekildedir;

-COVID-19'un en önemli katkısı doğaya oldu. Doğa dinlendi. Uzaktan çalışma modeline insanlar yöneldi. Artık ofise gidip elektriği, projeksiyonu açıp enerji israf etmiyor. Çay, kahve, kurabiye gibi ürünler israf olmuyor. İnsanlar aileleri ile vakit geçirme fırsatı buldu, yeni hobiler edindi, temizliğin ve sağlığın önemi kavrayabildi. -K1-

-COVID-19 sosyal hayatımızı komple bitirdiği için sosyalleşmenin değerini anladık, özgürlüğün kıymetini bildik, temizliğin ne kadar büyük bir nimet olduğunu anladık ve daha fazla özen göstermeye başladık. Elini yıkamayı bilmeyen insanlara bile dezenfektan kullanmayı öğretti. COVID-19 can kaybı yaşattı, maddi sıkıntılar yaşattı ve birçok şeyi alıp götürdü ama birtakım şeylerin değerini anlamamızı da sağladı. -K5-

-COVID-19 temizliğe özen göstermeyi öğretti, sosyal ilişkilerin önemi arttı. Aslında kapanma durumu olmasaydı yine kısıtlama şeklinde devam etseydi işletmeler bu kadar olumsuz etkilenmemiş olacaktı. Bence COVID-19'un işletmecilik açısından olumlu etkileri az fakat insanı ilişkiler, sosyal hayat, kişisel gelişim sağlama, yeni hobiler edinme bakımından olumlu etkileri oldu. Bir kere genel kültürümüz arttı insanlar Sağlık Bakanı'nın adını öğrendi. COVID-19'dan önce ülke genelinde kaç kişi tanıyordu Sağlık Bakanı'nı? Şimdi en son baktığımda Instagram'da 10 milyon kadar takipçisi vardı. -K8-

-COVID-19'un bana öğrettiği en önemli şey sağlık konusu açısından cahilmişiz. Mesela ben 3 kere COVID geçirdim ve ağır atlattım. Ben bu zamana kadar hayatımda hiç dikkat etmediğim kadar temizliğe dikkat ettim eğer yakalanmasaydım ve bu kadar ağır geçirmeseydim hastalığı, bu kadar ince düşünmeyecektim. Bunun sadece benim için değil bütün insanlık için geçerli olduğunu düşünüyorum. Onun haricinde teknolojiye yönelmek durumunda kaldık yıl olmuş 2022 hala bilgisayar kullanamayan insanlar var çok ileri yaş grubundan bahsetmiyorum 30-40 yaşında bilgisayar kullanmayı bilmeyen insanlar var ama COVID-19 ile teknolojiye yöneldik, kullanmayı öğretti. Dünya bir dönüşüm sürecinde ve bence COVID-19 bunu hızlandırdı. 15 yılda kat edeceğimiz yolu bu anlamda 1 yılda kat ettik. -K11-

-Gerçekleştirilen bu araştırmanın başarıyla sonuçlanmasını dilerken, COVID-19 pandemisi tüm sektörleri etkilemiştir. Olumlu yönlerinin olumsuz yönlerin önüne geçemeyecek kadar az olması durumun ne denli büyük bir çapta etki gösterdiğini gözümüzün önüne sermektedir. Pandeminin özellikle gıda, sağlık, ürün tedariki gibi önemli iş kollarında yarattığı etki akabinde olumlu sonuçları da doğurmuştur ki bunlardan en iyisi teknolojinin hayatımızdaki yerinin önem kazanmasıdır. Tamamen doğru kullanıldığında büyük işlerin başarılacağı söz konusudur. -K14-

-Genel itibariyle evet çok fazla can kaybı yaşandı fakat şu an olumlu etkilerini konuşuyoruz. Bu süreçte insanlar evde de işlerin yürüyebileceğini gördü ve evde iş modeli geliştirdi, Kişiler toplu taşıma araçlarıyla işyerlerine gitmek yerine evde çalışabildi ve işlerini yürütebildi. Bu durum hem işçi maliyetini düşürdü hem de işçinin çalıştığı yere kadar gitmesi bir zaman kaybı o zaman kaybının da önüne geçti. Yani COVID-19 ile birlikte homeoffice kavramının önemi ortaya çıktı. -K22-

-Esnek ve uzaktan çalışma modeli gelişti. Artık insanlar tatil deyken de çalışma fırsatı bulabildi. Online ortamda toplantılar gerçekleşmeye başladı. Bu durum turizmi olumlu etkiledi bence. Çünkü insanlar evde oturmak yerine bir tatil yöresine ya da restorana

giderek oradan internete bağlanıp toplantısı yapabiliyor ya da iş görüşmesini gerçekleştirebiliyor. Bu uzaktan çalışma modeli pandeminin artılarından biri oldu. -K25-

Sonuç ve Öneriler

Dünyada en hızlı gelişim gösteren endüstrilerinden biri olan turizm endüstrisi, 20. yüzyılda hem ulusal hem de bölgesel kalkınma bakımından önem arz etmektedir. Turizm faaliyetleri kültürel, politik, sosyal ve ekonomik etkileri olması nedeniyle daima değer görmektedir. Bu sebeple çoğu ölke turizm endüstrisine büyük önem ve ilgi göstermektedir. Aynı zamanda turizm, ölkeler için önemli bir döviz ve gelir kaynağıdır. Turizm, döviz girdisi sağlayarak ödemeler dengesi üzerindeki sorunları ortadan kaldırma konusunda önemli bir rol oynamaktadır (Soyu vd., 2017, s. 442). Sosyal bilimler alanında kriz olarak adlandırılan deprem, sel, yangın, salgın hastalıklar vb. durumlar turizm endüstrisini olumsuz yönde etkilemektedir. Yaşanan bölgesel veya küresel krizler turizm endüstrisinde gelir kaybına ve turist sayısının azalmasına neden olmaktadır. Diğer endüstrilerde olduğu gibi turizm endüstrisinde de farklı kriz sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplerden biri de salgın hastalıklardır (Ünlöenen ve eti, 2019, s. 109).

İnsanlık tarihi boyunca birçok salgın hastalık ortaya çıkmıştır. Bu salgın hastalıklar meydana geldiği dönemin karakterini yansıtmış, insanın doğaya müdahale şekli ve boyutu ile benzerlik göstermiştir. Tarihsel süreçte insan ve toplum yaşamına eşlik eden salgın hastalıklar; zaman, insan hayatı, yaşam, kaynak ve ekonomi üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur. Yakın tarihte bu salgın hastalıklara verilebilecek örneklerden biri küresel düzeye ulaşmış olan COVID-19'dur (Yelboğa ve Bayır Aslan, 2020, s. 44). Alanyazında çoğunlukla sektörlere olumsuz etkilerinden söz edilen COVID-19 pandemisinin sınırlı olmakla birlikte olumlu etkileri olduğu da görölmektedir. Örneğin; Yelboğa ve Bayır Aslan (2020, s. 49) gerçekleştirdikleri çalışmada COVID-19'un küresel bir hâl almasıyla sağlık alanında birliktelik kavramının ön plana çıktığı ve böylece küresel bilgi paylaşımı, tedavi, uluslararası hareket planı ve sağlık politikalarının devreye girdiğini ifade etmiştir. Bu durum COVID-19 pandemisiyle birlikte dayanışma ve yardımlaşma kavramlarının önem kazandığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Araştırma kapsamında; 25 kişi ile görüşme (yüz yüze, telefon ve mail) gerçekleştirilerek COVID-19'un turizm işletmelerine olası olumlu etkileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında COVID-19'un olumlu etkilerini ortaya koymak ve konuya ilişkin bir farkındalık yaratmak amaçlanmıştır. Ayrıca yapılan alanyazın taramasında turizm işletmelerinde COVID-19'un olumlu etkilerine yönelik yapılan çalışmaların sayısının sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle yapılan bu araştırmanın gelecekteki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Katılımcılar en fazla temizlik ve sağlık kavramlarının insan hayatında önem kazanması, aile ile vakit geçirme imkânı, doğanın kendini yenilemesi, israfın azalması ve evden çalışma modelinin gelişmesi gibi durumları COVID-19'un olumlu etkileri olarak belirtmiştir. Bu bağlamda Afacan ve Avcı (2020, s. 1)'nın COVID-19'un sosyolojik etkilerini ortaya koymak amaçıyla yapmış olduğu çalışmada salgının olumlu etkilerinin de olduğu özellikle doğanın yapısında olumlu yönde değişmeler yaşandığına, insanların evlerde kalmaya başlamasıyla birlikte sanayi faaliyetlerinin yavaşlamasından ötürü doğanın kendini yenilemeye başlamasına, İstanbul'daki hava kirliliğinin %30 civarında azaldığına ve hatta boğazda yunusların yüzmeye başladığının göröldüğüne değinmiştir. Aynı zamanda, dünyada silahlı çatışmalar ve savaşların neredeyse durma noktasına geldiğini de ifade etmişlerdir. Bu durum COVID-19'un fiziksel çevre ve sosyal ilişkileri geliştirmesi bakımından olumlu etkileri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Turizm işletmelerinde COVID-19'un olumlu etkilerin ortaya çıkarılması amaçıyla katılımcılara yöneltelen sorularda işletmelerin çeşitli belgeler alması, kaliteli hizmet sunma anlayışının gelişmesi, tecrübe edinilmesi, çalışanların iş yükünün azalması, yeni pazarlama şekillerinin ortaya çıkması, yeni iş imkânları, gıda ve enerji tasarruflarının yapılması, e-ticaretin gelişim göstermesi ve dijitalleşme katılımcılar tarafından olumlu etkiler olarak belirtilmiştir. Atay (2020, s. 168), COVID-19'un turizm işletmelerine etkileri incelediği çalışmada COVID-19 ile birlikte yeni iş imkânlarının ortaya çıktığı, bilhassa

internet ve sosyal medya aracılığı ile alışveriş yapma imkânı tanıyan işletmeler, paket servis hizmeti veren yiyecek içecek işletmeleri, kargo vb. lojistik işletmeler için yeni iş fırsatlarının ortaya çıktığını ifade etmiştir. Aylan (2020, s. 174)'ün ise COVID-19 kapsamında turizm yazılı basınında çıkan haberlere yönelik yapmış olduğu çalışmasında salgın ile birlikte yapılan yeni düzenlemelerin her şey dâhil sistemdeki israfı önlemesi, şezlong ve havlu savaşlarının bitmesi, işletmelerin korona sertifikası almak zorunda kalması şeklindeki başlıkları COVID-19'un olumlu etkileri başlığı altında değerlendirdiği görülmektedir. Bu durum araştırma bulgularını desteklemektedir. Bu çalışma ile COVID-19'un turizm işletmelerine olumlu etkileri alanyazın taraması yapılarak incelenmiş ve uygulama ile desteklenerek alanyazında yer alan diğer çalışmalar ile karşılaştırma yapılmasına fırsat tanınmıştır. Bu nedenle araştırma ulusal ve uluslararası alanyazındaki ilgili boşluğu doldurması bakımından önem arz etmektedir. Sonuç olarak; COVID-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin olumsuz olarak değerlendirildiği, fiziksel çevre ve sosyal ilişkileri geliştirme bakımından olumlu etkileri olduğu ortaya çıkarılmıştır.

COVID 19 pandemisine hazırlıksız yakalanmak birçok endüstride olduğu gibi turizm endüstrisinde de önemli sıkıntılar yaşanmasına sebep olmuştur. Ancak bu pandeminin endüstriye birtakım olumlu katkılarının olabildiği de açıktır. Bundan sonraki olası pandemilerde işletmeler çıkarılan derslerle daha ciddi hazırlıklar yapmalı, krizi fırsata dönüştürecek eylemler hazırlamalıdır. Özellikle olumsuz etkilerin yoğunluğu göz önüne alındığında, bunların vereceği zararı en aza indirecek önlemleri her zaman hazır tutmalıdırlar. COVID-19'un olumlu ama sınırlı olan etkileri de zaman içerisinde birçok işletmeye yeni uygulamalara yönelmelerini sağlamıştır. Bu nedenle turizm endüstrisinde faaliyet gösteren tüm işletmelerin rekabet üstünlüğü elde edebilmeleri için akıllı mobil uygulamaları, e-ticaret uygulamalarını verimli ve etkin bir şekilde kullanmaları önerilmektedir.

Araştırma kısıtları ele alındığında öncelikle bölgesel kısıtlama yapılmak durumunda kalmıştır ve araştırma Marmara Bölgesi ile sınırlandırılmıştır. Pandemi süresinin devam etmesi ve maddi kısıtlar sebebiyle katılımcıların tümüyle yüz yüze görüşme gerçekleştirilememiştir. Aynı zamanda kartopu örnekleme yapılarak kişilere ulaşılmaya çalışılmış ve bazı katılımcıların görüşmeye olumlu karşılık vermemesi nedeniyle geniş bir katılımcı kitlesi olmaması araştırmanın diğer bir kısıtıdır.

Kaynakça

- Afacan, E. ve Avcı, N. (2020). Koronavirüs (Covid-19) örneği üzerinden salgın hastalıklara sosyolojik bir bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, ASEAD* 7(5), 1-14. (ISSN:2148-9963).
- Akar, S. (2013). Doğal afetlerin kamu maliyesine ve makro ekonomiye etkileri: Türkiye değerlendirmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 11*(21), 185-206. (doi: <http://dx.doi.org/10.11611>).
- Aksun, K. (2021). *Millî eğitim bakanlığı birimlerinde istihdam edilen personellerin bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda bilinç düzeyleri ve tutumları: Tarsus örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Tarsus Üniversitesi, Mersin.
- Aktürk, İ. ve Albeni, M. (2002). Doğal afetlerin ekonomik performans üzerine etkisi: 1999 yılında Türkiye'de meydana gelen depremler ve etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7(1), 1-18.
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu kültür tarihi*. (17. Baskı), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Akyol, C. (2020). Turizm eğitimi alan öğrencilerin covid-19 salgımına yönelik görüşleri. *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel* 3(1), 112-121. (doi: 10.33083/joghat.2020.35).

- Alfani, G. & Murphy, T. (2017). Plague and lethal epidemics in the pre-industrial world. *the Journal of Economic History* 77(1), 314-343. (doi: <https://doi.org/10.1017/s0022050717000092>).
- Armağan, T., Bingül, B. A., ve Rengin, A. (2020). Tarihsel süreçte yaşanan pandemilerin ekonomik ve sosyal etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (Covid-19 Special Issue): 612-632. (<https://doi.org/10.21547/jss.766717>).
- Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve covid19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(85), 35-41. (<https://doi.org/10.35375/sayod.738657>).
- Aslan, Ü. ve Damar, A. (2020). *Covid-19 salgın sürecinin bireysel toplumsal ve küresel olumlu etkileri üzerine bir araştırma*. MODAV 17th International Conference on Accounting 22-23 October Critical Issues for the Future of Accounting.
- Atay, L. (2020). Kovid-19 salgını ve turizme etkileri. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(1), 168-172. (<https://doi.org/10.24010/soid.723581>).
- Aydın, B. ve Doğan, M. (2020). Yeni koronavirüs (covid-19) pandemisinin turistik tüketici davranışları ve Türkiye turizmi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi* 6(1), 93-115. (<https://doi.org/10.21547/jss.787982>).
- Aylan, S. (2020). Covid-19 pandemisinin turizm sektörüne etkisi: turizm yazılı basınında çıkan haberlere yönelik nitel bir araştırma. *Journal of Gastronomy Hospitality and Travel*, 3(2), 164-177. (doi: 10.33083/joghat.2020.41).
- Bao, Y., Sun, Y., Meng, S., Shi, J. ve Lu, L. (2020). 2019-nCoV epidemic: adress mental health care to empower society. *the Lancet*, 395(10224), 37-38. (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7133594/>).
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Benli, C. (2021). *Covid-19 ve salgın hastalıklar: küreselleşmeye etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Briciu, A., Briciu, V. A. & Csiki, A. E. (2020). *Intial thoughts of covid-19 unexpected consequences for tourism*. Conference: Fourth International Scientific Conference Itema Recent Advances in Information Technology, Tourism, Economics, Management and Agriculture (doi:10.31410/itema.s.p.2020.23).
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). Covid-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye örneği, *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi* 1 62-79. (<https://doi.org/10.35375/sayod.738657>).
- Can, E. (2020). Sanal sınıf yönetimi: ilkeler, uygulamalar ve öneriler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 251-295.
- Ceyhun Sezgin, A. ve Ateş, A. (2020). Otel işletmelerinde gıda israf boyutunu belirlemeye yönelik bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 8(4), 3489-3507. (doi: 10.21325/jotags.2020.773).
- Chen, K. (2020). If coronavirus disrupts staple crop production the impact on food security could be grave, *The Telegraph*, (6 Mart 2020), <https://www.telegraph.co.uk/global-health/science-and-disease/coronavirus-disrupts-staple-crop-production-impact-food-security1/>. (Erişim Tarihi: 08.09.2022)
- Chiranjib, K. C. (2020). Corona (COVID-19) and tourism: more opportunities in the aftermath of the lockdown. *Retrieved From Research Gate*, 1-5 (Doi:10.13140/RG.2.2.35876.83844).

- CMO (2021). https://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=101161&tipi=67&sube=10 (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- Çakmak, H., Ocaktan, M. E. ve Akdur, R. (2018). Doğal afetler, Eşitsizlikler ve Sağlık Sonuçları, Eşitsizlikler ve Sağlık Sonuçları (Akin A, Editör), Türkiye Klinikleri, Ankara, 88-94.
- Çam, Y. (2020). Covid-19 süreci ve kentsel mekânların kullanımının yeniden planlanması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 67-79.
- Daysal, H. ve Demirbaş, N. (2020). Hanehalkı gıda israfının nedenleri ve azaltılması için öneriler: İzmir ili örneği. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* 6(3), 40-47.
- Durgun Kaygısız, A. (2021). Covid-19 sonrası Türk turizm sektöründe oluşabilecek fırsatlar ve tehditler. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 12(23), 79-95.
- Dündar, Y., Silik, C., E. ve Ilgaz, B. (2020). Antalya’da yer alan konaklama tesisleri yöneticilerinin covid-19 kapsamında alınabilecek tedbirler üzerine görüşleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi* 12(4), 3776-3794. (<https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1072>).
- EURONEWS (2021). <https://tr.euronews.com/2020/04/22/dunya-covid-19-onlemleri-sayesinde-kendini-temizliyor-arast-rma> (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- Göçen, S., Yirik, Ş. ve Yılmaz, Y. (2011). Türkiye’de krizler ve krizlerin turizm sektörüne etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16(2), 493-509.
- Göçer, A. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının dil kültür ilişkisi üzerine görüşleri: fenomenolojik bir araştırma. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 25-38.
- Göktürk, İ. (2021). *Tarihsel süreçte önemli salgın hastalıklar ve covid-19’un sektörel açıdan ekonomik etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Görgülü Arı, A. ve Kanat, M. H. (2020). Covid-19 (koronavirüs) üzerine öğretmen adaylarının görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 459-492. (ISSN: 1302-6879).
- <https://www.haberler.com/pandemi-doneminde-acik-bufe-restoranlarda-israf-14533129-haberi/> (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Islam, S.M.D. & Rume, T. (2020). Environmental effects of covid-19 pandemic and potential strategies of sustainability, *Heliyon* 6(9).
- Jribi, S., H. B. Ismail, D. Doggui & H. Debbabi. (2020). Covid-19 virus outbreak lockdown: what impacts on household food wastage? *Environment, Development and Sustainability* 22, 3939–3955. (doi: 10.1007/s10668-020-00740-y).
- Karadeniz, E., Beyaz, F. S., Ünlübulduk, S. N. ve Kayhan, E. (2020). Covid-19 salgınının turizm sektörüne etkilerinin ve uygulanan stratejilerin değerlendirilmesi: otel yöneticileri üzerinde bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi* 4(4), 3116-3136. (doi: 10.26677/tr1010.2020.554).
- Karakuş, O. S. (2018). Doğu'dan Gelen Ölüm: Antoninus Vebası, *Toplumsal Tarih*, 296: 38-41 (Erişim Sitesi: https://www.academia.edu/37321126/_Death_Coming_From_The_East_The_Antonine_Plague_Do%C4%9Fudan_Gelen_%C3%961%C3%BCm_Antoninus_Vebas%C4%B1_).
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 4(1), 3-15. (e-ISSN 2602-3393)

- Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (yeni koronavirüs) salgınının turizm sektörüne muhtemel etkileri. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(1): 17-27. (<https://doi.org/10.46452/baksoder.727208>).
- Kumar, D., Malviya, R. & Kumar Sharma, P. (2020). Corona virus: a review of covid19. *EJMO* 4(1), 8-25. (doi: 10.14744/ejmo.2020.51418).
- Kurnaz, H. A. ve İpar M. S. (2020). Yavaş şehir Akyaka’da aşırı turizm olgusunun esnaf bakış açısıyla değerlendirilmesi. *Journal of Hospitality and Tourism Issues* 2(1), 39-55.
- LePan, N. (2020). Visualizing the history of pandemics. visualizing the history of pandemics (E.T: 02.11.2021, Erişim Sitesi: <https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>).
- Maital, S. & Barzani, E. (2020). The global economic impact of covid-19: a summary of research. *Samuel Neaman Institute for National Policy Research*, 1-12.
- McKibbin, W., & Fernando, R. (2021). The global macroeconomic impacts of covid-19: seven scenarios. *Asian Economic Papers* 20(2), 1-30. (doi:10.1162/asep_a_00796).
- Menegaki, A. N. (2020). *Hedging feasibility perspectives against the covid-19 in the international tourism sector*, 1-18. [Online] <https://www.preprints.org/manuscript/202004.0536/v1> (Erişim Tarihi: 22.11.2020).
- Minielly, N., Feehan, C., Wong, A. & Illes, J. (2020). Neuroethical and societal challenges of 21st century epidemics. *Trends in Neurosciences* 43(12), 960-964. (doi: 10.1016/j.tins.2020.10.006).
- Mo Y., Deng L., Zhang L., Lang Q., Liao C., Wang N., Qin M. & Huang H. (2020). Work stress among Chinese nurses to support Wuhan in fighting against covid-19 epidemic. *Journal of Nursing Management* 28, 1002-1009. (doi: 10.1111/jonm.13014).
- Muştu, Ç., Ceylan, V. ve Sarıışık, M. (2020). Covid-19 salgını kaynaklı karantina sürecinin evsel gıda atıklarına etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi* 26(2), 157-165. (ISSN 1303-0183).
- Nar, M. Ş. (2020). Covid-19 salgını ve dönüşümün etkisi: şimdi ve sonrası. *İMGELEM*, 4 (7): 363-382.
- OECD (2021). <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm> (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Öner, D. (2021). *Salgın hastalıkların ekonomik etkileri: covid 19 örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Özaltın Türker, G. (2020). Covid-19 salgını turizm sektörünü nasıl etkiler? turizm akademisyenleri perspektifinden bir değerlendirme. *International Journal of Social Sciences and Education Research* 6(2), 201-224. (<https://doi.org/10.24289/ijsser.760790>).
- Özaltın Türker, G. ve Ertürk, N. (2020). Covid-19’un konaklama işletmelerine etkileri: yöneticiler perspektifinden bir değerlendirme. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi* 2(2), 89-101.
- Özdere Sözer, S. (2021). Türkiye’deki salgın hastalıkların Türk ekonomisine etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.
- Özkoçak, V., Koç, F. ve Gültekin, T. (2020). Pandemilere antropolojik bakış: koronavirüs (covid-19) örneği. *Turkish Studies* 15(2): 1183-1195. (<https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.42679>).
- Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınlar. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi* 30 (Ek sayı): 19-26. (doi:10.5222/terh.2020.93764).

- Peterson, C. A. & Belenchia, A. M. (2014). Vitamin D Deficiency & childhood obesity: a tale of two epidemics. *Missouri Medicine* 111(1), 49.
- Pietrabissa, G. & Simpson, S. G. (2020). Psychological consequences of social isolation during covid-19 outbreak. *Front, Psychol* 11, 2201. (<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.02201>).
- Popp, A. (2006). The effects of natural disasters on long run growth. *Major Themes in Economics* 8(1), 61-82.
- Rosselló, J., Becken, S. & Santana-Gallego, M. (2020). The effects of natural disasters on international tourism: a global analysis, *Tourism Management* 79, 104080.
- Sharifi, A., Khavarian-Garmsir, A. R. (2020). The covid-19 pandemic: impacts on cities and major lessons for urban planning, design and management. *Science of the Total Environment* 749, 1-14. (<https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.142391>).
- Singhal, T. (2020). A review of coronavirus disease-2019 (covid-19). *Indian J Pediatr* 87, 281-286. (DOI: <https://doi.org/10.1007/s12098-020-03263-6>).
- Soyu, E., Karaçor, S., Altınok, S. ve Fırat, E. (2017). Türkiye’de turizm gelirlerinin ekonomideki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme, *In International Conference On Eurasian Economies*, 442-449.
- Sürme, M. (2020). *Turizm ve covid-19*. Ankara: İktisad Yayınevi. (https://scholar.google.com.tr/citations?view_op=view_citation&hl=tr&user=HpCSEoIAAAAJ&citation_for_view=HpCSEoIAAAAJ:QIV2ME_5wuYC, Erişim Tarihi: 18.12.2021).
- Şahin, S. K. ve Bekar, A. (2018). Küresel bir sorun “gıda atıkları”: otel işletmelerindeki boyutları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 6(4), 1039-1061. (doi: 10.21325/jotags.2018.347).
- Şener, S., Bahçeci, V., Doğru, H., Sel, Z. G., Ertaş, M., Songür, S. ve Tütüncü, Ö. (2017). Turizm alanındaki nitel araştırmaların güvenilirlik ve geçerlik ölçütleri kapsamında değerlendirilmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 7-26.
- TDK (2021). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 02.11.2021).
- Tekin, Ö. A., ve İlyasov, A. (2017). The food waste in five-star hotels: a study on Turkish guests attitudes. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3), 13-31.
- Turan, S. ve Karasu Avcı, E. (2018). 2018 Sosyal bilgiler öğretim programının dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 28-38.
- TÜBİTAK (2021). <https://covid19.tubitak.gov.tr/sites/default/files/inline-files/ekim-2020.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2021).
- Urfa, A. M., Can, E. ve Yüceol, N (2021). Covid-19 salgını bağlamında Türkiye’de turizm sektörünün swot analizi. *Journal of Travel and Tourism Research* 18, 22-50.
- Ünlü, H. ve Çiçek, E. (2021). Salgın hastalıklardan korunma ve kontrol önlemleri, covid-19 pandemisi ile mücadele ve yaşanan güçlükler. *Hemşirelik Fakültesi Dergisi* 8(1), 101-107.
- Ünlüöner, K. ve Çeti, B. (2019). Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi* 22(2), 109-128. (doi: 10.34189/tfd.22.2.001).
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi* 25(1), 142-153. (<https://doi.org/10.21673/adoluklin.721864>).
- WHO (2022). <https://covid19.who.int/> (Erişim Tarihi: 01.11. 2021).

- Yavuz, A. ve Dikmen, S. (2015). Doğal afetlerin zararlarının finansmanında kullanılan afet öncesi finansal araçlar. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 3(2), 303-322. (doi: 10.14782/sbd.2015216101).
- Yavuz, F. (2020). Tarıma koronavirüs etkisi. *Aylık Siyaset Toplum ve Ekonomi Dergisi* 5(46), 86-89. (Erişim Adresi: <https://kriterdergi.com/ekonomi/tarima-koronavirus-etkisi>).
- Yelboğa, N. Bayır Aslan, Ş. (2020). Sosyal sorun olarak salgın hastalıklar ve sosyal çalışmanın halk sağığını koruma/geliştirme görevi. *Türkiye Sosyal Hizmetler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 43-49.
- Yolun, M. (2012). İspanyol gribinin dünya ve Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- Yurtsever, M. (2020). Covid-19 pandemisinin çevre üzerindeki erken dönem etkileri. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi* 25(3), 1611-1636. (<https://doi.org/10.17482/uumfd.781173>).
- Zambrano-Monserrate, M.A., Ruano, M.A. & Sanchez-Alcalde, L. (2020). Indirect effects of covid-19 on the environment. *Sci. Total Environ* 728. (doi: 10.1016/j.scitotenv.2020.138813).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu

Tarih: 29.04.2022

No: 22/23

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50